

JEVREJI U ZEMUNU ZA VREME VOJNE GRANICE¹

Posle austrijskog osvojenja Beograda god. 1717 pošlo je onamo mnogo nemačkih zanatlija i trgovaca iz austrijskih naslednih zemalja, a osim njih se u Beogradu za vreme austrijske vladavine naselio i izvestan broj nemačkih, aškenaskih Jevreja. Kad se, međutim, Beograd god. 1739 vratio pod tursku vlast, izbegli su iz njega doseljeni Nemci i Jevreji. Jedna grupa od 20 pretežno aškenaskih jevrejskih porodica zadržala se i nastanila u Zemunu,¹⁾ koji je tada spadao u vlastelinstvo grofova Schönborn.

God. 1746 došao je Zemun pod Vojnu granicu i 1749 postao slobodni vojni komunitet, dobivši 1751 svoj organizovani Magistrat kao političko-upravnu i sudsku vlast prvog stepena. Jedna od naseljenih jevrejskih porodica, poreklom iz Brodi-a u Galiciji, iselila se 1751 iz Zemuna u Belegiš da onde vodi svoj zanat, pošto je od Magistrata dobila kao legitimaciju uverenje da se protiv nje ne može ništa potužiti.²⁾

Kako je, međutim, Jevrejima bilo zabranjeno stanovanje na području Vojne granice, podelila je carica Marija Terezija odlukom od 8 oktobra 1753 zemunskim Jevrejima privilegij da stanuju u Zemunu.³⁾ Istoga dana dopustila je carica turskom Jevrejину u Zemunu Rafaelu Salamonu i njegovoj porodici i sluzinčadi doživotni boravak na području Vojne granice.⁴⁾ I tako je Zemun bio jedino mesto Vojne granice gde su Jevreji mogli i smeli da stanuju.

U popisu stanovništva za god. 1755 nabrojane su poimenično zemunske jevrejske porodice koje su stanovale u 15 kuća i to:

Rafael Salamon, Majer Rehnic, Elias Soret sa zetom (Schwager) Benjaminsom, Abraham Majer sa zetom, Kolman Brandajs, Henoh Levi, Mojzes Kolman, Fajšl Jevrejın (Judt), Mojzes Jevrejın (Judt), Mandl Kajs, Lazar Kajs, Abrahama Lebla udova, Simon staklar (Glaser), Salamon Jevrejın (Judt), Volf, vodonoša. Prva

1) Arhiv grada Beograda (AGB), Zemunski magistrat (ZM) f. I, br. 5, g. 1755

2) Ibid. f I, br. 4/1751

3) Ibid. P. br. 3448 1852

4) Ibid. f I, br. 20/1753

četvorica označeni su kao turski, a ostali kao nemački Jevreji. U 16. tzv. Jevrejskoj kući stanovali su kantor, učitelj, ritualni koljač (Schachter) i školski služiteij. Za sve je navedeno da su 1739 došli iz Beograda.⁵⁾

Spisak Jevreja u popisu za god. 1756 potpuniji je. U njemu se poimenično navodi da u svojoj kući stanuju:

Rafael Salamon, trgovac starim gvoždem, Mandl Kajs, trgovac starim gvoždem, Mojzes Izak, pretržac, Majer Rehnicer, pretržac, Abraham Fajšl, pecač rakije, Kolmana Brandajsa udova, Salamona Mestica udova, Markus Izak, staklar, Abraham Lebl, kožar, Volf Enoh, vodonoša, Henoh Levj, krojač, Lazar Kajs, pretržac, Hercl Kohen, staklar, Majer slepi, pretržac, Simon Abraham, pretržac. Kiraj-džije su bila ova lica: Elijas Soret, pretržac, Jozef Mihel, pretržac, Markus Natan, pecač rakije, i Izak, krpac.

Svi su plaćali u svemu 150 forinti kontribucije.⁶⁾

Jevreji su stanovali u svojoj posebnoj mahali (Judengasse, Čivutski sokak) koja se nalazila uglavnom u današnjoj Dubrovačkoj ulici. U Jevrejskoj kući nalazila se jevrejska škola, a u blizini je bila i sinagoga.

God. 1767 javila je Jevrejska opština Magistratu da se broj njihovih porodica smanjio za četiri, pa da stoga nisu kadri da plate kontribuciju od 180 forinti te mole da se ona smanji barem na 150 forinti.⁶⁾

Ti su Jevreji sačinjavali jednu opštinu i odlukom nadležne Generalne komande Slavonsko-sremske vojne granice u Osijeku od 22 aprila 1755 odobreno je, na pretstavku Jevreja Majera Rehnicera i Kolmana Brandajsa, da tadašnji i budući jevrejski suci i crkveni oci sude u privatnim parnicama između Jevreja u Zemunskoj opštini, a da će oni Jevreji koji se tome opiru biti kažnjeni: ti se suci imaju kao pretpostavljeni poštovati, a zemunskom Magistratu nalaže se da u navedenim slučajevima daje i jevrejskim sucima u vršenju njihove dužnosti zvaničnu pomoć i podršku.⁷⁾ Naredbom komandanta od 26. IV. 1762 određeno je da se sitne i privatne raspre što ih jedan Jevrejin ima protiv drugog rešavaju kod Jevrejske opštine, a Magistrat joj ima u tome pružiti pomoć i podršku te paziti da se izbor suca i polaganje računa vrši svake godine u prisustvu jednog člana gradskog veća. Slavonska generalna komanda ponovila je 20 aprila 1764 to naređenje i pozvala Magistrat da o nalazu i stanju kod Jevrejske opštine izvešćuje radi daljeg odobrenja.⁸⁾ 22. III. 1764 potvrđuje Generalna komanda izbor jevrejskog suca i prisežnika; ujedno naređuje da se ispita ispravnost računa i poziva Magistrat da nastoji da u Jevrejskoj opštini vlada sloga.^{8a)}

Život zemunskih Jevreja nije bio nimalo lak ni prijatan. Zastavljeni u političkom pogledu iza Nemaca, Srba i Cincara — nisu

⁵⁾ Ibid. f I, br. 45/1755

⁶⁾ Ibid. f I, br. 22/1756

^{6a)} Ibid. f II, br. 91/1767

⁷⁾ Ibid. Protokol veća (Raths-Protocoll) za 1755 f I, br. 1

⁸⁾ Ibid. f I, br. 63/1764

^{8a)} Ibid. f I, br. 62/1764

mogli obavljati nikakve javne funkcije u komunitetskoj upravi, a bili su sprečavani i u privrednoj delatnosti.

Na tužbu gostioničara da dvojica Jevreja, Kolman Brandajs i Mojzes Izak, toče i hrišćanima vino, izjavili su tuženi da oni to čine već 16 godina, premda ne mogu pismeno da dokažu svoje pravo kao što ni drugi nemaju pismenu privilegiju, pa je Magistrat na sednici veća od 18 oktobra 1755 doneo ovu odluku: Budući da se Jevreji ne smatraju građanima kao ostali hrišćanski kontribuenti kojima je glasom ugovora zemaljski komandant naročito prepustio točenje, nego se smatraju samo kao tolerirana opština, to Jevreji moraju obustaviti točenje vina hrišćanima, tim pre što je u decembru 1754 zemaljski komandant u Osijeku grof Mercy d' Argentau na pretstavku zemunskog Magistrata naredio da se točenje vina hrišćanima od strane Jevreja ima obustaviti a da se njihovo pravo točenja odnosi samo na Jevrejsku opštinu.⁹⁾ 2. VIII. 1780 zamolila je Jevrejska opština Magistrat da i Jevreji budu oprošteni od kaldrmine, kao što je slučaj s drugim stanovnicima Zemuna.¹⁰⁾ Isto je tako Jevrejska opština 9. V. 1794 zamolila Magistrat da se Jevrejima ne zabranjuje trgovina jagnječim kožama i da to ne bude isključivo pravo ćurčija, jer je jagnjetina jedna od glavnih namirnica jevrejske prehrane. Kako je Jevrejima 1791 ta trgovina objavom privrednog i policijskog ureda bila zabranjena, Magistrat je pozvao ćurčije da pred sednicu iznesu svoje razloge protiv podnesene jevrejske molbe.¹¹⁾ Bilo je i šikaniranje Jevreja od strane njihovih hrišćanskih sugrađana, pa se Jevrejska opština 3. V. 1791 potužila Magistratu na mesarske arendatore da ih neće da snabdevaju govedim i jagnječim mesom.¹²⁾

Bilo je isto tako tužba na Jevreje od strane hrišćana. 2 maja 1756 tužili su mesari Jevreje da kolju telad i jaganjce, pa raščerečeno meso na njihovu štetu prodaju. Traže da im se to zabrani.¹³⁾ Pekar Franc Rahlicer tužio je 30. VII. 1756 jevrejskog učitelja da na štetu pekara peče i prodaje hleb, pa je učitelj, priznavši to, kažnjen s nekoliko sati zatvora i upućen da ubuduće to ne čini.¹⁴⁾

Gradske i graničarske više vlasti vodile su računa o osetljivosti i raspoloženju hrišćana prema Jevrejima. Slavonska generalna komanda 31. III. 1759 javlja da je na usmenu pretstavku jevrejskog trgovca Rafaela Salamona prema kojoj je svakom, pa i turskim podanicima, dopušteno točenje vina, to odobreno Jevrejki udovi Kolman i Mojzesu Izaku, te poziva Magistrat da odmah javi da li će od toga imati komunitet štete i da li će to oneraspoložiti hrišćane.¹⁵⁾

Nemački krojači 17. VIII. 1756 prijavili su uz protest da se neki neženjeni Jevrejin krojač želi u Zemunu oženiti i obavljati zanat, pa kako već postoji jedan jevrejski krojač koji im nanosi mnogo štete, a oni sami imaju malo posla, mole da se tome Jevrejinu ubuduće zabrani rad.¹⁶⁾ Međutim je Abraham Markus, krojač, nećak i hranjenik udove Kolmana Brandajsa, 23. XI. 1756 javio da će se oženiti i obavljati zanat, pa mu je to odobreno.¹⁷⁾

Na tužbu staklara Lorenca Čepića da mu Jevrejin staklar Viktor Hercl kvari posao, zaključilo je 7. VI. 1782 Magistratsko veće da se Herclu zabrani rad u gradu¹⁸⁾; on se bavio a zastakljivanjem pravoslavnih hramova po selima Petrovaradinske regimente. Na njegovu žalbu odučeno je na sednici od 21. VI. 1782 da žalilac ima podneti odluku iz Beča koju navodi, inače ostaje na snazi presuda od 7 juna t. g.¹⁹⁾

⁹⁾ Protokol veća od 18. X. 1755, f I, br. 1

¹⁰⁾ Ibid. f II, br. 88/1780

¹¹⁾ Ibid. f XII, br. 58/1794

¹²⁾ Ibid. f XII, br. 29/1791

¹³⁾ Ibid. Protokol veća f I, br. 1/1756

¹⁴⁾ Ibid.

¹⁵⁾ Ibid. f I, br. 14/1756

¹⁶⁾ Ibid. Protokol veća f I, br. 1/1756

¹⁷⁾ Ibid.

¹⁸⁾ Ibid. Protokol veća za 1782, str. 108

¹⁹⁾ Ibid. str. 119

Kad su zemunski mesari tužili Jevreje zbog klanja stoke i prodaje mesa, Magistrat je 14. VI. 1782 doneo odluku da se Jevrejima zabranjuje klanje i prodaja mesa, pa da tako ima da ostane.²⁰⁾

Krčmarski arendatori zamolili su 4. X. 1793 da se naloži Jevrejima da i te, kao i prošle, godine plaćaju paušalno od svakog rakijskog kazana po 10 f., jer da se kod njih ne može nikad pronaći koliko rakije ispeku i prodadu, te da im se zabrani prodaja na cimente.²¹⁾ Po naređenju Magistrata da istraže da li je i otkada zemunskim Jevrejima dopuštena prodaja rakije na malo — na cimente, Privredni ured 12. I. 1794 izveštava da se oni nisu u tom pogledu ničim drugim legitimirali nego tvrdnjom da im to do tada nije bilo zabranjeno, pa im je preko Jakoba Salomona saopšteno da napuste trgovinu na malo i da im je uz plaćanje akciza dopuštena prodaja rakije na burad.²²⁾

Johan Heldel, Andreas Brener, Hajnrih Rajs i Simon Veltić zamolili su 2. IV. 1796 Magistrat da Jevrejskoj opštini dozvoli toćenje samo čistog (košer) vina, jer točeći obično vino u svojoj krčmi, ona okuplja mnogobrojnih rdavih ljudi koji nanose velike štete povrću u njihovim baštama i krađu živinu. Kako Magistrat ne može da zabrani toćenje običnog vina, naredio je Policijskom uredu da motri na te ljude, a jevrejskom sucu da se pobrine da se niko od rdavih ljudi ne zadržava u njihovoj gostionici.²³⁾

Pored svih sprečavanja Jevreji su, zahvaljujući svojoj umešnosti i izdržljivosti stečenoj u životnoj borbi, ipak u privredi stalno napredovali. Oni su vladali i drugim zanatima npr. bačvarskim²⁴⁾ i zlatarskim²⁵⁾, a osim toga su razvili znatnu delatnost i u trgovini, tako da su održavali poslovne veze s velikim austrijskim fabrikama.²⁶⁾

Interesantno je da su u tim privrednim poslovima sudelovali i zemunski rabini Jeruhsli²⁷⁾ i Izrael Aleksandar. Ovaj je imao ortački spor sa zlatarom Izakom Simonom, koji je raspravio izabrani sud sastavljen od trojice novosadskih Jevreja: rabina Jozefa Kanica, Lebla Rozencvajga i učitelja Jošue Ledimkog²⁸⁾, a kako im Izrael nije hteo da plati trošak za dolazak u Zemun, nastala je među njima parnica povodom koje je Izrael kažnjen zatvorom od 24 časa što je podneo Apelacionom sudu neosnovanu žalbu.²⁹⁾

Odnos između Jevreja i njihovih sugrađana druge veroispovesti nije bio prijateljski. Johan Georg Šalk, pekarski kalfa, kažnjen je 17. II. 1774 s 4 f. globe što je u dva maha uznemiravao Jevreje u njihovoj sinagogi, što se na ulici rugao Jevrejima i što ih je na ulici gurao.³⁰⁾

Dok je neraspoloženje Nemaca prema Jevrejima imalo verski osnov, kod Srba i Cincara izviralo je ono uglavnom iz konkurentskih motiva. Kada je Jevrejin Rafael Salamon od tridesetničarskog nadzornika Johana Hajzla kupio kuću u Glavnoj ulici da u njoj

20) Ibid. str. 113

21) Ibid. f LXVI, br. 130/1793

22) Ibid. f XII, br. 26/1794

23) Ibid. f LV, br. 20/1796

24) Ibid. Protokol veća od 16. I. 1767

25) Ibid. f LXI, br. 362/1794

26) Ibid. f LXI, br. 480/1794, 493/1794 itd.

27) Ibid. f I, br. 63/1764

28) Ibid. f LXI, br. 327/1794

29) Ibid. XXXIV, br. 12/1798

30) Ibid. Protokol veća za 1774

otvori svoj dućan, vanjski su većnici u ime Hrišćanske opštine 9. III. 1771 zamolili da se izmeni naređenje Generalne komande od 5. II. 1771 kojim je bilo dozvoljeno Jevrejину da kupi kuću među hrišćanima uz uslov da proda svoju u Jevrejskoj ulici. U slučaju da Generalna komanda ne promieni svoju odluku, mole da im se dopusti da podnesu svoju žalbu caru.³¹⁾ Prethodno je Magistrat, povodom molbe Rafaela Salamona od 21. VIII. 1770 da mu se dodeli zemljište za građenje kuće i dućana, bio 4. IX. 1770 rešio — s obzirom na to što se taj Jevrejin nalazi u Zemunu od poslednjeg pada Beograda i uvek se dobro vladao — da mu se dozvoli da kupi jednu jevrejsku kuću i u njoj otvori dućan, a da mu se ne može dopustiti da kupi kuću u ulici u kojoj stanuju hrišćani, jer Jevreji svuda žive odvojeno od hrišćana i nema im mesta u hrišćanskim trgovačkim udruženjima.³²⁾ Jevrejin je na koncu 21. III. 1771 odustao od otkupa Hajzlove kuće, pošto mu je Magistrat usled protesta uložениh od strane hrišćana zabranio kupovinu, premda je bilo usledilo pozitivno rešenje Generalne komande.³³⁾ Povodom toga slučaja uputili su Srbi trgovci pretstavku Magistratu da se rad Jevreja ograniči samo na njihovu mahalalu i na trgovanje starim gvožđem.³⁴⁾ Protest hrišćana odnosio se uglavnom na kupovinu kuće a ne toliko na vođenje radnje u hrišćanskoj ulici.

U vezi s tim bili su saslušani Ljota Teodorović i Sofronije Živanović na koji bi se način mogla dati mogućnost Salamonu da otvori dućan. Prvi je izjavio da Salamon može kod njega ostati još 11 meseci i dve nedelje uz dotadašnju kiriju od 80 f. godišnje, a za buduće da je voljan da mu produži odnos na 3 godine uz zakupninu od 100 f. Sofronije je rekao da nema raspoloživog lokala za Salamonov dućan, nego je voljan da mu stavi na raspolaganje jedno prazno zemljište na kome bi Salamon mogao podići dućan i jednu sobu. Vanjski većnik Matija Galetić saopštio je da je voljan da na svom zemljištu sagradi dućan za Salamona, u kome će ovaj moći da trguje 20 godina uz plaćanje zakupnine od 70 f. godišnje.³⁵⁾

Do kuće u gradu mogao je Jevrejin doći samo carevim odobrenjem, kao što dokazuje saopštenje Generalne komande od 13. VI. 1783 da je car iz naročite milosti odobrio Jevrejину Davidu Izaku da za bolje vođenje trgovine sagradi ili kupi jednu kuću.³⁶⁾

Jevrejski trgovci Jakob Rafael Salamon i Enoch Fajšl prijavili su da je u noći na 14. V. 1791 izvršena provala u templ i da su odnesene hramovske stvari i dragocenosti navedene u prijavi, te mole da se povede istraga.³⁷⁾

2. V. 1792 javila je Arhidijecezalna konzistorija u Karlovcima Slavonskoj generalnoj komandi u Petrovaradinu da su crkveni tutori u Zemunu, uz priloženo uverenje očevidaca, tužili zemunske Jevreje da su 3 aprila t. g. načinili statuu od platna u veličini čoveka, obukli je u prljavo odelo i stavili je na vrata dvorišta te prolazni-

³¹⁾ Ibid. Protokol veća za 1771

³²⁾ Ibid. Protokol veća za 1770

³³⁾ Ibid. Protokol veća za 1771

³⁴⁾ Ibid. f II, br. 24/1771

³⁵⁾ Ibid. Protokol veća za 1771

³⁶⁾ Ibid. Protokol veća za 1783

³⁷⁾ Ibid. f XXXVI, br. 59/1791

cima govorili: „Ovo je srpski bog, gledajte šta mi s njim radimo!“ — te svašta sramotno s njim radili. Generalna je komanda 5. V. 1792 pozvala zemunsku Vojnu komandu da izvidi koliko je istinita vest da je nastala tučnjava između jevrejske i srpske dece, a zatim između njihovih roditelja. Magistrat je po nalogu Vojne komande sproveo istragu i 8. V. 1792 izvestio da mu nije ništa poznato o nekoj formalnoj uzbuni u Zemunu između Jevrejske i Srpske opštine, nego da su neki obesni mladići napali jevrejske dečake i kalfe i da je ova galama stišana dolaskom gradonačelnika, a jedan od napadača da je bio uhapšen i dobio nekoliko batina. Magistrat nije kadar da navede neki glavni uzrok ove uzbune, jer se od cele Opštine ne može niko ni zbog čega da potuži na Jevreje. Magistrat da je u svrhu održanja mira dao u gradu dobošem objaviti da se, pod pretnjom najstrože kazne, svako ima uzdržavati od zlostavljanja Jevreja, a svako ko nešto ima protiv njih da to prijavi Magistratu na dalju istragu. Sve što je Magistratu o prijavljenoj stvari poznato jeste to da su se neka jevrejska deca posle Pashe u svom dvorištu igrala jednom slamnatom lutkom, i to je video neko od Srba. Koji su to ljudi bili, nije nikad prijavljeno, pa stoga nije bilo nikakva razloga za istragu. Magistratu je tim čudnije što su se neki ovdašnji srpski građani i stanovnici usudili da mimoilaženjem svoje vlasti podnesu tužbu o navodnom neredu Konzistoriji koja ne može u toj stvari ništa da učini. Na koncu Magistrat moli Vojnu komandu da podrži njegovu molbu kod Generalne komande da se podnosioci tužbe i potstrekači kazne.³⁸⁾

Po istoj stvari uputio je i Apelacioni sud u Petrovaradinu 8. V. 1792 poziv da mu pošalje po tome izveštaj u roku od 8 dana, na što je Magistrat 18. V. 1792 odgovorio da tu nije bilo nikakve formalne uzbune, nego samo malo tučnjave koja je odmah sprečena, te na koncu predlaže da se pojedinačno saslušaju potpisnici uverenja o tome da li su ga izdali i da li im je o njemu što poznato.³⁹⁾

I tako se stišala vest da je u Zemunu, krivnjom Jevreja, buknuo požar verske mržnje.

Kako je Zemun, kao pogranični grad između Austrije i Turske, bio važno trgovačko mesto koje je pružalo izgleda na dobru zaradu i obezbeđen život, nije čudo da su se u njega iz Turske stali preseljavati Cincari i Jevreji. Pa dok se Cincarima dopuštalo da, uz položenu zakletvu vernosti, ostanu u Zemunu, tim Jevrejima bez privilegije više je puta naređeno da prodadu svoje kuće u roku od 14 dana, inače će se, prema zaključku Magistrata od 2. XII. 1772, zvanično prodati.⁴⁰⁾ 8 januara 1773 bilo je prema naređenju Generalne komande ograničeno naseljavanje Jevreja u zemunskom Komunitetu.⁴¹⁾

³⁸⁾ Ibid. f. LXIV, br. 33/1792

³⁹⁾ Ibid. XXI, br. 7/1792

⁴⁰⁾ Ibid. Protokol veća za 1772

⁴¹⁾ Ibid. f. LXVI, br. 38/1796

Slavonska generalna komanda saopštila je 4. XII. 1781 da je car Josif II u svrhu boljeg obrazovanja i iskorišćavanja Jevreja za državu odlučio da jevrejski narod ne treba da se proširi dalje u naslednim zemljama, ili da se Jevreji dovedu ovamo gde dotle nisu bili tolerirani, nego da se zadrže samo onde gde jesu i u meri u kojoj je toleriranje korisno za državu.

Usled toga, u svrhu da se jevrejski narodni jezik ukloni iz javnih poslova, imaju se Jevreji prisiliti da najduže za dve godine sve svoje ugovore, propise, testamente, račune, poslovne knjige i svedočanstva — ukratko, sve što je u vezi sa sudskim i vansudskim radnjama — izdaju na uobičajenom sudskom jeziku dotične zemlje pod pretnjom ništine ili uskraćivanja asistencije vlasti, pa je, prema tome, od toga izuzeto jedino bogoslužjenje kod kojeg može ostati jevrejski narodni jezik. — Gde su Jevreji dotad plaćali taksu za toleriranje, ona se kao pravi porez ne sme nikako ukinuti, već se ima i nadalje prema mogućnosti i pravičnosti odrediti svakoj porodici, da se time odstrani nekorisni jevrejski ološ bez sredstava i bez hrane.

Sprovodeći tu odluku 15. XII. 1781 Magistratu, Vojna komanda ga poziva da pazi naročito na to da se više nijedan Jevrejin, osim onih koji se u Zemunu nalaze na osnovu privilegija, ne naseli i, prema tome, da se odstrani sav ostali jevrejski ološ ili oni koji su se ušunjali. Pošto se opazilo da se pod imenom slugu pecača rakije ili kućnih slugu stalno naseljavaju različiti takvi oženjeni Jevreji i, štaviše, i turski Jevreji kao turski podanici zajedno sa svojim porodicama, potrebno je da Magistrat doslovno sprovodi prednje naređenje i odstrani sav jevrejski ološ koji nije ovlašćen da u Zemunu stanuje.⁴²⁾

Od prosvেćenog cara Josifa II, koji je izdao Patent o toleranciji i Jevrejima svojih naslednih zemalja podelio građansko pravo s pravom sticanja nepokretne imovine, nisu zemunski Jevreji dobili nikakvo olakšanje. Jevrejska opština zamolila je 30. V. 1787 da Jevreji budu i nadalje oslobođeni od stražarenja i patroliranja, jer da oni plaćaju glavarinu 4 f., a hrišćani: Nemci i Srbi svega 2 f. Oni nemaju nikakvog zemljišta osim onog na kome su im kuće sagrađene i — kao što je poznato — veoma su siromašni, tako da jedva plaćaju godišnji porez, pa stoga mole da im se daciije smanje. Magistrat je 11. VII. 1787 odgovorio da se ona dva forinta odnose samo na kuluk (robotu) i stan, pa prema tome Jevreji moraju kao i hrišćani vršiti odnosno plaćati patrole i straže.⁴³⁾ Kada je nastao rat s Turskom, car je, prema saopštenju Generalne komande od 30. VII. 1788, naredio da Jevreji kao sluge služe kod vojnog voznog parka (kormore).⁴⁴⁾

Za vreme rata, dok je Beograd bio u austrijskoj vlasti, javila je ondašnja Policijska direkcija 31. VIII. 1790 da neki beogradski

⁴²⁾ Ibid. f III, br. 28/1781

⁴³⁾ Ibid. f II, br. 58/1787

⁴⁴⁾ Ibid. f X, br. 5/1788

Jevreji žele da se presele u Zemun i da su snabdeveni urednim pasošem, pa neka im se dopusti da se preko zime trgovinom prehrane, a na proleće će poći u Arad, Temišvar, Novi Sad i Peštu. Pri zauzimanju Beograda oni su se pokazali skloni Austriji.⁴⁵⁾

Stalno naseljavanje, međutim, nije se dopuštalo pridošlim Jevrejima; strogo su se pridržavali propisa o zabrani novog useljenja. Na pitanje Vojne komande u Zemunu da li može da se naseli i trguje u Zemunu jedan od najpoznatijih beogradskih Jevreja, Jakob Albahari, Magistrat je 20. VI. 1795 odgovorio da nema nikakve zapreke da Albahari pređe u Austriju i položi zakletvu vernosti, ali da s njegovim nastanjenjem u Zemunu nije tako jednostavno, jer je tu ograničen broj Jevreja i da se bez naročitog razloga ne sme povećati.⁴⁶⁾ Isto je tako odbijena molba Mojzes Almoslina, trgovca iz Beča.⁴⁷⁾

Život u Jevrejskoj ulici nije bio ni najmanje prijatan. Njeni stanovnici Jakob Salamon, David Frankel, Fridrih Rajs i Daniel Edler izvestili su 10. IX. 1798 Magistrat da u njoj leži voda, jer ne može da otiče, i mole da se iskopa kanal za odvođenje vode ili da se ulica naspe peskom. Voda kvari kuće i štetno utiče na zdravlje. Magistrat je rešio da treba ulicu pregledati i videti na koji se način voda može odvesti.⁴⁸⁾

Kako su u Jevrejskoj opštini nastale nesuglasice, ona je — da bi se Magistrat oslobodio stalnog uznemiravanja od strane Jevreja a Jevrejska opština sredila, — 10. V. 1799 predložila:

1) Ako se jedan Jevrejin tuži protiv drugog, ima tužbu podneti najpre Jevrejskoj opštini, pa tek ako nije zadovoljan njenim rešenjem, može svoju stvar da preda magistratskom sudu.

2) Da se jevrejskom sudiji dade pravo da kažnjava Jevreje zatvorom od 48 sati, a da se gradski sud u to ne meša.

3) Da nijedan Jevrejin nije ovlašćen da upotrebljava opštinskog poslužitelja zbog naročitih bagatelnih stvari bez prethodnog znanja i odobrenja jevrejskog sudije.

4) Ako se dva jevrejska parničara poravnaju kod Jevrejske opštine po jevrejskom zakonu, presuda ima ostati nepromenjena.⁴⁹⁾

Na tu pretstavku Magistrat je odlučio:

1) Da se nijedan Jevrejin ne sme protiv drugog zbog bagatelnih predmeta obratiti direktno na Magistrat, nego tek onda ako nije zadovoljan presudom Jevrejske opštine.

2) Da se nijednom Jevrejinu, naročito neženjenom, neće izdati pasoš bez prethodnog znanja jevrejskog suca.

3) Da je mesaru naloženo da Jevrejskoj opštini predaje od vremena do vremena potrebno goveđe meso (košer).

⁴⁵⁾ Ibid. f LXVI, br. 60/1790

⁴⁶⁾ Ibid. f XIII, br. 64/1795

⁴⁷⁾ Ibid. f LXVI, br. 38/1796

⁴⁸⁾ Ibid. f LXVI, br. 162/1798

⁴⁹⁾ Ibid. f XXXIV, br. 99/1799

4) Da svaki Jevrejin ima prema svom dohotku davati doprinos za izdržavanje tempa.

5) Da će se pobrinuti da se odstrani plavljenje Jevrejske ulice.⁵⁰⁾

Slavonska generalna komanda 6. XII. 1800 pozvala je Magistrat da uputi Jevreje da se služe uvek istim imenom i da ne stvaraju zbrku i ne prouzrokuju nepotrebnu prepisku.⁵¹⁾

Kroz celo XIX stoleće pokrenuta su protiv Jevreja dva krivična postupka i to: protiv Šedl i Bele zbog primanja i sakrivanja kradenih stvari⁵²⁾ te protiv Izaka Davida Frankla zbog krivotvorenja carinskog bileta.⁵³⁾

Kad je 1804 buknuo Prvi srpski ustanak, prebegli su, zbog nastalih nemira, mnogi Jevreji iz Beograda u Zemun. Njima je bilo dopušteno da prodadu robu koju su sa sobom doneli. Protiv njih su se zemunski trgovci tužili da oni prekupljivanjem životnih namirnica na zemunskoj pijaci ne samo znatno povećavaju skupoću, već i krijumčarenjem kojim se bave zakidaju zemunske trgovce; da kupuju robu u Pešti pod izgovorom da će je preneti u Beograd, ali je prodaju i zemunskom stanovništvu; nisu ovlašćeni ni da robu u Beograd prodaju, jer su za to zemunski trgovci.⁵⁴⁾ Naročito se ta jevrejska trgovina vrši u Kontumacu gde se zalihe robe dovezene iz inostranstva svakim danom povećavaju, te se time sprečava prodaja carsko-kraljevskih fabrikata koji se nalaze u zemunskim dućanima. Zemunski trgovci stoga mole da se obustavi pomenuta prodaja robe koja leži u Kontumacu i da se ona, jer je sada u Beogradu mir, onamo preveze.⁵⁵⁾ U pretstavci Magistratu od 8. IV. 1805 zemunski trgovci mole da se turskim podanicima, uglavnom Jevrejima, zabrani potajna trgovina svim artiklima tekstilne robe, jer oni deponuju u Zemunu ne samo više robe nego se uvlače i u kuće i prodaju namalo svoje zalihe i time sprečavaju prodaju robe koje ima u izobilju.⁵⁶⁾

Kako se usled tih prelaženja broj jevrejskih porodica koji je u popisu za 1804 iznosio svega 27 porodica⁵⁷⁾ znatno povećao, odredio je 17 januara 1816 car Franja da se 30 jevrejskih porodica koje potiču od onih 19 kojima je god. 1753 dat privilegij da stanuju u Zemunu odobrava dalji boravak i posed 30 kuća i jedne opštinske kuće.⁵⁸⁾

Ta carska odredba, po kojoj je u Zemunu smelo da živi svega 30 porodica, bila je za Jevreje izvor velikih neprilika. Ona je onemogućivala i prirodno množenje Jevreja i dopuštala ženidbu samo

50) Ibid. f LXVI, br. 121/1799

51) Ibid. f XII, br. 6/1800

52) Ibid. f I, br. 25/1755

53) Ibid. f XII, br. 16/1795

54) Ibid. P. br. 349/1805

55) Ibid. P. br. 784/1807

56) Ibid. P. br. 255/1805

57) Ibid. P. br. 716/1804

58) Ibid. P. br. 3448/1852

prvorođenim jevrejskim sinovima kao nastavljačima pojedinih porodica, dok su drugo-i treće-rođeni sinovi privilegovanih porodica morali napustiti Zemun i oseliti se u Provincijal⁵⁹⁾ čim su se oženili i osnovali svoje porodice. Kada se broj takvih porodica povećao, zamolila je Jevrejska opština da im se dopusti da ostanu u Zemunu, ali je Slavonska generalna komanda 15. XI. 1825 na osnovu reskripta Dvorskog ratnog saveta od 31. X. 1825 odgovorila da se osim već naseljenih Jevreja ne dopušta naseljenje drugih Jevreja.⁶⁰⁾

Na osnovu te carske naredbe imalo je, prema zaključku Magistrata od 12. III. 1845, da 8 drugorođenih sinova zemunskih jevrejskih porodica i 15 udovica napuste grad.⁶¹⁾ Taj se broj kasnijom ženidbom povećao, pa je povodom molbe Jevrejske opštine da se za 14 jevrejskih porodica odnosno 50 lica dopusti da ostanu u Zemunu, Ratno ministarstvo svojom odlukom od 16. VI. 1848 naredilo da se rešenje toga pitanja, za koje su se izjasnili: Vojna komanda i c. -kr. Konzulat te Magistrat u svrhu unapređenja žitarske trgovine između Austrije i Turske, prepusti zemunskom Opštinskom pojačanom odboru. Ujedno da su Vojna komanda i Konzulat mišljenja da i ubuduće treba dopustiti drugorođenim sinovima ženidbu, a ako se devojka ne može da uda za domaćeg, neka joj se s odobrenjem carevini dopusti da se uda za stranog Jevrejina ako devojka pripada porodici s isključivo ženskom decom. Slavonska generalna komanda je, međutim, mišljenja da osim oca samo jedan sin može da bude oženjen, ali da u jednoj porodici nikad ne sme da bude više od dvojice oženjenih.⁶²⁾

Potisnut u potpunu neaktivnost, nije pojačani Opštinski odbor (građanski) mogao da dade odgovor na postavljeno mu pitanje, a revolucionarni Odbor zemunski koji je 1848 uzeo vlast nad gradom u svoje ruke nije se mnogo brinuo za izvršenje carskih odredaba. I tako su oni Jevreji koji su imali da napuste Zemun i nadalje u njemu ostali.

Iako su zemunski Jevreji u vreme Srpskog pokreta u god. 1848/49 imali uzbuđljivih i nemirnih časova zbog neosnovanih glasina da će njih i katolike srpsko stanovništvo uz pomoć graničara iz susednih sela pobiti, ipak su doživeli da je prvi put njihov čovek dobio jednu javnu čast — Avram Almoslino postao je potporučnik u Gradskoj gardi. ⁶³⁾ Jevrejska škola, koju je 1821 pohađalo 17 dece,⁶⁴⁾ bila je, zbog odlaska učitelja, sve do 1850 zatvorena.⁶⁵⁾

Naređenjem Vrhovne vojne komande iz 1849 bio je Jevrejima iz Mađarske zabranjen boravak na području Vojne granice s razloga

⁵⁹⁾ Provincijal je onaj deo Ugarske i Hrvatske koji nije spadao u Vojnu granicu

⁶⁰⁾ AGB, ZM, p. br. 1566/1825

⁶¹⁾ Drž. arhiv, Zagreb, Slav. gen. komanda br. 2036/1848

⁶²⁾ Ibid.

⁶³⁾ AGB, Delovodni protokol Odbora zemunskog br. 1052/1848

⁶⁴⁾ AGB, ZM, P. br. 636/1822

⁶⁵⁾ Ibid. P. br. 1020/1850

što su uveliko pomagali mađarski ustanak.⁶⁶⁾ Zemunski su Jevreji takođe simpatizovali s Mađarima, pa je bila određena naročita komisija da ispita politički prestup Simona Hercla koga je zbog toga Odbor zemunski kaznio zatvorom od 10 dana u gvožđu, ali ga je, na molbu i jemstvo Jevrejske opštine, za vreme jevrejskih praznika pustio na slobodu.⁶⁷⁾

18. V. 1850, posle ugušenja Mađarske revolucije, predala je Vojna komanda Magistratu na dalji postupak zemunskog krojačkog kalfu Mandela Brandeburga, Jevrejina, što je u Austrijski konzulat u Beogradu ušao zakačen slikom Lajoša Košuta.⁶⁸⁾

Posle završenog građanskog rata i uspostavljanja zakonitog poretka, pitanje broja jevrejskih stanovnika u Zemunu postalo je opet aktualno. Povodom molbe jednog novosadskog Jevrejina da bude primljen za kontribuenta u Zemunu upitao je Magistrat da li bi se to moglo učiniti na osnovu čl. 33 Ustava od 4. III. 1849,⁶⁹⁾ ali mu je Banatsko-srpska zemaljska vojna komanda u Temišvaru 2. XI. 1850 odgovorila da se do stupanja na snagu novih propisa u pogledu naseljenja Jevreja postupa po dotadašnjem.⁷⁰⁾

Enoh Bilic, sin tolerirane jevrejske porodice, zamolio je 5. IX. 1851 za dopuštanje da kupi kuću i osnuje porodicu, ali je Magistrat 6. IX. 1851 odbio molbu, jer Enoh nije glava porodice, pa je tako izgubio pravo da ostane u Zemunu. Na njegovu žalbu, Banatsko-srpska zemaljska vojna komanda u Temišvaru potvrdila je 27. I. 1852 odluku Magistrata s motivacijom da je žalilac svojom nedopuštenom ženidbom izgubio pravo na nadležnost u Zemunu.^{70a)}

Na poziv Banatsko-srpske zemaljske vojne komande u Temišvaru od 9. X. 1851 da odgovori na pitanje stavljeno mu od Slavonske generalne komande od 9. VIII. 1848 u pogledu molbe Jevrejske opštine da se dopusti stanovanje 14 jevrejskih porodica koje su nastale deobom, odnosno nedopuštenim ženidbama, a delimično i time što su to udovice koje po smrti svojih muževa žele da se vrate u roditeljske kuće, Magistrat je izvestio da je Opštinski odbor o tome dao ovo mišljenje:

1) One porodice koje bi zbog nedopuštene ženidbe trebalo da budu iz Zemuna odstranjene neka i nadalje ovde ostanu ukoliko se tiče muških glava i njihovih pripadnika.

2) Ako broj jevrejskih porodica treba da bude ograničen na 30, ubuduće se ženidba može dopustiti samo jednom članu porodice, jer će inače doći do njene podele, pošto u trgovini i zanatu zajednica ne podnosi više bračnih parova.

3) Priženjivanje stranih Jevreja ne može se dopustiti, jer svaka žena po zakonu sledi svoga muža.

⁶⁶⁾ Ibid. P. br. 586/1849

⁶⁷⁾ AGB, Delovodni protokol Odbora zemunskog br. 552/1849

⁶⁸⁾ AGB, ZM, P. br. 1054/1850

⁶⁹⁾ Taj član glasi: tačka 2: „Opštini je zajemčeno pravo da prima nove članove u opštinsku vezu“.

⁷⁰⁾ AGB, ZM, P. br. 2592/1850

^{70a)} Ibid. P. br. 2996/1851

Magistrat se složio s prvom tačkom, a u pogledu druge drži da bi, s obzirom na zakonsku jednakost svih državljana, ženidbu već toleriranim Jevrejima trebalo dopustiti, i najviše da se otežava podela porodice, dok se u 3 tački složio s Odborom.⁷¹⁾

Kako na ovaj izveštaj nije usledilo pozitivno rešenje kojim bi se navedenim Jevrejima odobrilo da ostanu u Zemunu, zamolila je Jevrejska opština 16. VII. 1852 cara Franja Josifa I da se Jevrejima koji žive u Zemunu dadu ista prava koja imaju Jevreji u drugim austrijskim provincijama, a koji se ne moraju zbog ženidbe iseljavati, pa da se i drugo-i treće-rođenim sinovima dopusti da posle ženidbe ostanu u gradu i da mogu sebi kupiti nekretnine. Ukoliko, pak, iz državnih razloga nije moguće naseljavanje čitavih jevrejskih porodica, neka se barem dopusti da se devojka iz porodice sa samom ženskom decom uda za austrijskog Jevrejina, da se tako održi ime-tak.⁷²⁾ Opštinski odbor na svojoj sednici od 14. IX. 1852 izjavio je po ovom predmetu da ne može savetovati da se broj jevrejskih porodica poveća,⁷³⁾ a s tim se zaključkom saglasio Magistrat u zapisniku sednice od 15. X. 1852 koju je održao zajedno s Opštinskim odborom.

Na osnovu takvog mišljenja car nije izmenio odluku svoga dede iz god. 1816, i broj jevrejskih porodica u Zemunu ostao je ograničen na 30, a u toku daljih godina popeo se, dobijanjem pojedinačnih, iznimnih privilegija, na 33.

Na poziv Komande trupne brigade u Zemunu od 20. VIII. 1862 da se, s obzirom na očekivani razvitak trgovine usled događaja u Srbiji — bombardovanje Beograda i iseljenje Turaka iz varoši u Srbiji — izjasni da li bi bilo korisno da se dopusti ograničeno ili neograničeno naseljavanje Jevreja u Zemunu, Magistrat se 22. VIII. 1862 izjasnio za neograničeno naseljavanje. Taj svoj predlog Magistrat je opširno obrazložio, navodeći kako će Jevreji svojom sposobnošću za trgovinu — koju nemaju ni Nemci koji su više skloni zemljoradnji, ni Srbi koji nisu dosta marljivi ni izdržljivi — učiniti Zemun važnim trgovačkim centrom umesto Beograda. Magistrat predlaže da se ne naseljavaju samo Jevreji s kapitalom, nego i jevrejska sirotinja koja neće pasti gradu na teret, nego će svojim zaposlenjem kod jevrejskih trgovaca naći sebi potrebno izdržavanje, a osim toga je poznato da se Jevreji međusobno bratski pomažu. Jedina opasnost leži u mogućnosti krijumčarenja, ali to se može strogom merom sprečiti. Na koncu se ukazuje na lojalnost i poznati patriotizam Jevreja, pa će biti dobro da se oni i s tog razloga na tako istaknutom mestu nasele.⁷⁴⁾

Posle sklopljene Austro-ugarske nagodbe od god. 1867 bilo je nemoguće održati onakvo stanje Jevreja u Zemunu. U oba dela države uveden je ustavni život s naglašenom ličnom slobodom i

⁷¹⁾ Ibid. P. br. 3712/1851

⁷²⁾ Ibid. P. br. 3380/1852

⁷³⁾ Ibid. P. br. 3043/1852

⁷⁴⁾ Ibid. Res. br. 43/1862

ravnopravnošću za sve državljane, pa i Jevreje, te je bila očigledna anomalija da se samo nekoliko stotina Jevreja u Zemunu⁷⁵⁾ drži u skućenoj slobodi i neravnopravnosti spram njihovih sugradana. Car je, stoga, 27 februara 1868 priznao Jevrejima u Vojnoj granici ravnopravnost s ostalim konfesijama koje su u Austriji priznate, i naredio da otpadnu sva dotadašnja ograničenja o njihovom naseljavanju i sticanju zemlje i drugih nepokretnosti, kao i u pogledu vođenja trgovine i zanata. Pozivajući se na taj reskript, gradonačelnik je 25 marta 1868 zamolio Generalnu komandu da se od 33 tolerirane jevrejske porodice u Zemunu ne naplaćuje više zaštitni porez.⁷⁶⁾

God. 1871 razvojačena je Vojna granica i njeni stanovnici prestali su da budu vojnici, a Zemun je od vojnog komuniteta s imenovanim gradonačelnikom i organima uprave postao slobodan grad s biranim gradskim zastupstvom i gradskim načelnikom. Deset godina docnije, 1881, ukinuta je Hrvatsko-slavonska vojna granica⁷⁷⁾ i pridružena kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji, pa su njeni stanovnici, među njima i zemunski Jevreji, postali uživaoci ustavnih prava.

⁷⁵⁾ Godine 1808 bilo ih je 242; g. 1831: 263; g. 1840: 285; g. 1847: 277; g. 1863: 211

⁷⁶⁾ AGB, ZM, Res. br. 35/1868

⁷⁷⁾ Banatsko-srpska vojna granica bila je ukinuta još 1873 i pridružena kraljevini Ugarskoj.